

Üsküp'te Müslümanlar: Dînî ve Etnik Kimlik Bağlamında Sosyolojik Bir İnceleme

Enes İdriz
Dok. Öğr. U.Ü. Sos. Bil. Ens.
enesidriz@hotmail.com

Enver Uysal
Doç.Dr., U.Ü. İlahiyat Fakültesi
euysal@uludag.edu.tr

Özet

Üsküp, 1991 yılında Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti'nden ayrılıp bağımsızlığını kazanan Makedonya Cumhuriyeti'nin başkentidir. Balkanların en eski şehirlerinden biri olup, bölgede gerek coğrafi konumu, gerekse demografik yapısı ve kültürel zenginliği itibariyle büyük öneme sahiptir. Farklı etnik kökene ve kültürlerle mensup milletleri barındırması bakımından adeta Balkanların minyatürü görünümündedir. Bu etnik ve kültürel farklılıklar, tarih boyunca bazen kültürel bir zenginlik olarak algılanmış, bölge sakinlerinin barış ve hoşgörü ortamı içinde yaşamasına zemin hazırlamış, bazen de bir ayrılık ve farklılık unsuru olarak kabul edilip sancılı süreçlerin yaşanmasına yol açmıştır. Geçen asra ve yakın dönemlere bakıldığında her iki yansımanın da örneklerini bulmak mümkündür. Her hâlükârda bölgenin barındırdığı bu renkli ve zengin etnik yapının bölge için büyük bir değer ve zenginlik olduğunu söylemek mümkündür. Bölge, kendi kaderine bırakıldığında ve dışardan müdahaleler olmadığında bu renkliliği her zaman bir kültürel zenginlik olarak kullanmasını bilmiştir.

Abstract

Muslims in Skopje: A Sociological Survey Based on Religious and Ethnical Identity

Skopje is the capital city of the Republic of Macedonia, which separated from Socialist Union of Yugoslavia in 1991. Being one

of the most ancient countries in Balkan Peninsula Macedonia has been an important area for its cultural, demographic and geographic sides. For this reason Macedonia may be called a miniature of Balkan Peninsula for having different peoples with different ethnical and cultural background. Through history this cultural difference sometimes received as a cultural richness and people lived in peace and harmony and sometimes received as a very center of the problems so disorders and wars occurred. If we give a close look at the last century and last decades we will see examples of both reflections. Finally, it is possible to say that this cultural and ethnical diversity is a source of dynamism for the region. When there is no foreign interference, region used to see this diversity as cultural richness.

Anahtar Kelimeler: Üsküp, Toplumsal Sorunlar, Dinî Kimlik, Etnik Kimlik.

Key Words: Skopje, Social Problems, Religious Identity, Ethnical Identity,

Giriş

Birbiriyle çatışma potansiyeli taşıyan farklı topluluğu bir arada yaşatmak, ancak o topluluklar üzerinde hâkim bir otorite ile mümkün olabilir. 500 yıllık bir süre boyunca sadece Üsküp'te değil, hâkim olduğu tüm Balkan topraklarında farklı etnisite ve kültüre sahip toplulukları bir arada, huzur ve güven içinde yaşatabilmeyi başaran tek gücün, Osmanlı Devleti olduğu herkes tarafından kabul edilmektedir.

Osmanlı'nın gerilemesi neticesinde Balkanlar'dan çekilmesiyle birlikte tüm Balkan Yarımadası'nda olduğu gibi, Üsküp'te de var olan huzurun ve hoşgörünün yerini, huzursuzluk, nefret ve düşmanlık almıştır. Gerek komünist rejim idaresinde, gerekse daha sonraki dönemde İslâm düşmanlığı had safhaya ulaşmış, Müslüman topluluklara baskı ve şiddet uygulanmıştır. Günümüzde de bu baskı ve sıkıntılar devam etmektedir.

Burada şunu özellikle ifade etmek gerekir ki, savaşların yapıldığı ve düşmanlıkların körüklendiği her dönemde, gerek şehrin dokusu, gerekse burada yaşayan topluluklar, maddî ve manevî büyük zararlara uğratılmıştır.

Günümüzde özelde Üsküp, genelde ise Balkanlar, Doğu-Batı ikilemi olarak tartışılan sorunun vücut bulduğu merkez ve bu iki dünyanın birbirinden ayrıldığı sınır olarak kabul edilmektedir. Fakat aynı zamanda Balkanlar, başka bir açıdan bakıldığında, yine bu iki dünyanın tanışıp barışabildiği, birbirine karşı hoşgörülü ve saygılı

davranabildiği, söz konusu iki kültürün karşılıklı etkileşim sonucu bir potada eritilebildiği bir coğrafya olma özelliğine de sahiptir.¹

Tarihte yaşandığı gibi bugün de Üsküp, bölgenin önemli merkezlerinden biri olarak, günümüz dünyasına hâkim güçlerin ilgi odağıdır. Gerek coğrafi açıdan, gerekse kendine özgü potansiyeliyle önem arz eden ve büyük güçlerin yakından takip ettiği bölge, hem ekonomik, hem politik, hem de kültürel olarak vasat düzeydedir. Biz bu çalışmamızda bölgenin daha ziyade genel görünümü (coğrafi, demografik, sosyo-ekonomik yapısı) hakkında bilgi vererek bölgeyi daha iyi tanıtmaya ve bölgenin karakteristik yapısı itibariyle oluşan topluluklar arası ilişkileri sosyolojik açıdan değerlendirmeye çalışacağız.

I. Üsküp'ün Coğrafi Konumu, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı

Bilindiği gibi, tarih boyunca farklı insan toplulukları tarafından değişik birçok devlet kurulmuştur. Bu devletler bugün büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Bazılarının ise yerlerine inşa edilen yeni devletlerde izlerini görmek mümkündür. Toplumların içinde yaşadıkları çevre, onların tabiat, tarih ve hatta kendilerini algılamalarını da doğrudan etkiler. Günümüzde insan ilişkilerinin en açık ve yoğun olarak yaşandığı yerler hiç şüphesiz şehirlerdir. “Yerleşim birimleri kültürel yoğunlukları ölçüsünde şehir olma hüviyetini elde ederler. Şehirler; tarihî dokuyu oluşturan eski yapıları, mimarî eserleri, cadde ve sokaklarıyla sadece fizikî bir mekân ve kuru mühendislik tasarımları değil, aynı zamanda bir kültür ve kimlik kaynağı, medeniyetin somutlaştığı bir tür canlı organizmalardır.”²

Çok eski bir tarihî geçmişe sahip ve farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan Üsküp şehri söz konusu edildiğinde, burayı, eski medeniyetlerin kendini muhafaza ettiği bir kültürel ve değerler mozaği olarak kabul etmek mümkündür. İnsanlar arası ilişkiler ve onların inançları, ne tür işler tuttıkları, hangi amaçlarla bir araya geldikleri vb. doğrudan doğruya değerler ve kültürel etkinliklerle ilgili tezahürlerdir. Bir toplumun bütün bu yönlerine ilişkin dinamizmi büyük ölçüde o toplumun içinde yaşadığı şehrin mimarî eserlerinde ve tarihî yapıtlarında kendini gösterir.³ Bu açıdan bakıldığında, şehrin sokakları, caddeleri, köprüleri, ibadethaneleri, kütüphaneleri,

¹ Bkz. Neziri, Reyhan, *Kalkandelen ve Civarında Dinî ve Sosyal Hayat* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2002, s. 1

² Karatepe, Şükrü, “Şehir, Kültür ve Kitap” (Abdulvahap Taştan, *Kimlik ve Din* içinde), Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 1996, s. 1.

³ Şükrü, a.g.e., s.1.

eğlence yerleri gibi mekânlar, söz konusu şehir ve içinde yaşayan topluluklar hakkında belli düzeyde bir fikir verir.

a) Coğrafi Konumu

Üsküp coğrafi olarak Balkanların merkezinde yer aldığı için, tarihi boyunca bölgede önemli siyasi, iktisadi ve kültürel hareketlere ev sahipliği yapmıştır. Üsküp, güneyde Vardar-Morava vadilerinden Selânik ile Ege denizine, kuzeyde ise Panon havzası (Niş-Belgrad)'na ulaşan ana yol üzerinde bulunmaktadır. Şehir, Kačanik boğazından geçen yol ile Kosova-Priştine'ye, doğuya giden Kumanova-Kriva Palanka yolu ile Bulgaristan-Sofya'ya, batıya giden farklı bir güzergâhtan da Arnavutluk'a bağlanır.

Yer yer deniz seviyesinden 220-340 m. yüksekliğe ulaşan Üsküp, Vardar mecrasının yukarı kısmında, kuzey-batı ve güneydoğu yönünde uzayan tektonik bir arazide sıralanmış vadilerden kendi adını taşıyan geniş ve verimli ovanın kuzeyinde Vardar nehrinin her iki yakasında yer almaktadır.⁴

b) Demografik ve Etnik Yapısı

Kuruluş döneminden günümüze kadar geçen süre içerisinde sürekli el değiştiren Üsküp, demografik açıdan değişken bir yapı arz eder. Bölgeyi hâkimiyeti altına alan her güç, kendi politika ve çıkarları doğrultusunda, gerek yöreye kendi milletinden olan toplulukları yerleştirmek, gerekse kendileri dışındaki halkı farklı bölgelere göçe zorlamak suretiyle kendi nüfuslarını arttırma ve kendi gücünü egemen kılma çabası içinde olmuştur. Bu yüzden, bugün Üsküp multi-etnik bir karaktere sahiptir. Üsküp'te Makedonlar ve Arnavutlar hâkim unsur olmakla birlikte Türkler, Torbeşler, Boşnaklar, Çingeneler, Ulahlar gibi farklı topluluklar yaşamaktadır.

Devlet İstatistikleri Kurumu tarafından yapılan sayımlarda 1960'lardan sonra Üsküp nüfusunun hızla arttığı, 1996 yılında şehrin yedi merkez ilçesinde 444.760, taşra ilçelerde ise 100.468 olmak üzere, toplam 545.228 kişinin yaşadığı belirtilmektedir. Resmî verilere göre, ülke bazında nüfus dağılımı şu şekildedir: Makedonya'nın %66.5'ini Makedonlar, %22.9'unu Arnavutlar, %4'ünü Türkler, %2.3'ünü Romanlar, %2'sini Sırp, %0.4'ünü Ulahlar, kalan kısmını da %1.9'la diğer topluluklar oluşturmaktadır.⁵ Ancak, 1991 yılından sonra, özellikle 2002 savaşı sonrası gerçekleştirilen nüfus sayımlarına azınlıkların yaptıkları itirazlar ve protestolar dikkat çekicidir. Dinî aidiyeti açısından ise nüfusun %66'sı Ortodoks, %30'u Müslüman, %1.47'si Protestan, %0.38'i Katolik,

⁴ Hoca, Nazif, "Üsküp", *İslâm Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, c.XIII, s.122.

⁵ Makedonija- Brojki i Fakti, *Zavod za statistika na RM.*, Skopje 1996, s.1.

%0.29'u ateist ve %1.42'sini ise diğer dinlere mensup olanlar oluşturmaktadır.⁶

1) Arnavutlar

Üsküp'te ve genel olarak Makedonya toprakları üzerinde yerleşik en eski milletin Arnavutlar olduğu iddia edilmektedir. Bölgedeki yaygın yer isimleri bunun en temel kanıtı olarak gösterilmektedir. Zira şehir ve köy isimlerinin hepsi Arnavut dili fonetik ve linguistik kurallarına uymaktadır. Eski İliya dilindeki "Üsküp"ün isimlendirilişini buna örnek olarak verilebilir. İliyalılar tarafından "Shkype" olarak isimlendirilen şehir, bugün değişiklikler geçirerek "Shkup" olarak bilinmektedir.⁷

Osmanlı kaynaklarına ve yapılan nüfus sayımlarına bakıldığı zaman da Üsküp'te Arnavutların büyük bir kitle halinde yaşadıkları görülür.⁸ Arnavutların etnografik özellikleri, kültür anlayışları ve geleneklere bağlılıkları, Üsküp'te yerli bir halk olduğuna ilişkin en önemli kanıtlardan biri olarak kabul edilmektedir. Onların giyim-kuşam anlayışları, tüm Makedon topraklarında olduğu gibi Arnavutların yaşadığı diğer bölgelerle de benzerlikler göstermektedir.⁹

Slavların Balkanlara yerleşmesiyle Arnavutlar için sıkıntılı bir süreç başlamış, bu süreçte sık sık saldırılara maruz kalmışlardır. Osmanlı'nın bu toprakları fethetmesiyle, bölgede yaşayan Arnavutlar toplu olarak İslâm'ı kabul eden ilk millet olmuşlardır. İslâm'ı kabul ettikten sonra Arnavutlar, Yunan ve Slav hegemonyasından büyük ölçüde kurtulmuş, böylece muhtemel bir asimilasyonun da önüne geçilmiştir.

1990 yılından sonra Makedonya'yı yöneten Slav Makedon yönetimi, Arnavutları yönetimden uzak tutmaya ve onlara her yönden azınlık muamelesi yapmaya çalışmışlardır. Fakat 2001 yılında Makedon devleti ile Arnavut halkı arasında vuku bulan savaştan

⁶ Naselenie-spered vitalnite, etničkite, obrazovanite i ekonomskite belezii (*Popis na naselenieto, domakinstvata, stanovite i zemjodelskite stopanstva vo R.M.*), 1994 godina, Kniga II. Skopje 1996, s.32.

⁷ Halimi, Mehmet, "Toponimet si Deshmi e Autoktonise se Populsise Shqiptare ne Maqedoni", (*Uluslararası Sempozyum Bildirileri içinde*), Shkup 1994. s. 87. Ayrıca bkz. Reuter, Jens, *Shqiptaret ne Jugoslavi* (Çev. Nestor Nepravishita), Botimpex Yayınları, Tirane 2003, ss. 11-35.

⁸ Pirraku, Muhammed, "Shqiptarsia e Shkupit sipas Argumenteve Historike", (*Uluslararası Sempozyum Bildirileri içinde*), Shkup 1994, s.97.

⁹ Musai, Musa, *Balkan Müslümanlarında Din-Kimlik Bütünleşmesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), M.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004, s. 34; ayrıca bkz. Statovci, Drita, "Dukurit Etnografike- İdentitet Kombetar i Shqiptareve te Makedonise", (*Uluslararası Sempozyum Bildirileri içinde*), Shkup 1994, ss. 159-163.

sonra yapılan anlaşmalar sonucu, Arnavutlar, devleti oluşturan ikinci millet olarak kabul edilmiş ve Arnavutça ikinci resmî dil olmuştur.

2) Türkler

Üsküp'te yaşayan ikinci büyük Müslüman topluluk Türklerdir. Türklerin bu topraklara gelişiyle ilgili farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bir görüşe göre Türklerin bu bölgeye gelişi, 1363'de Edirne'nin fethedilmesi ve Sultan I. Murat'ın Lala Şahin Paşa'ya Filibe ve Zağra üzerine yürüme emri vermesi, Bizans'ın ve Balkanlar'daki diğer ülkelerin iyice paniğe kapılmalarına sebep olmuştur. Edirne'den sonra Filibe'nin de Türklerin eline geçtiğini ve Sırp Sındığı zaferini yine Türklerin kazandığını gören Bulgar kralı, Türklerle bir barış anlaşması imzalamış ve Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiştir. Sırp ordusunun Meriç vadisinde ağır bir yenilgiye uğramasından sonra, artık Osmanlı'nın güney Balkanlara ilerlemesini durdurabilecek bir güç kalmamıştır.¹⁰ Anlaşıldığı kadarıyla Türklerin Balkanlara girişi, bu dönemde, sözünü ettiğimiz savaşlarla olmuştur.

Bu konudaki diğer bir görüş ise, bu bölgelerdeki Türk varlığının, 4. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hun Türklerinin bölgeye yerleşmesiyle başladığı yönündedir. Bölgedeki Türk varlığı ve kültürü, Hun Türklerinden sonra bölgeye gelen Avar, Bulgar, Oğuz, Kuman, Peçenek, Selçuklu ve Osmanlı Türkleriyle devam etmiştir.¹¹

Her ne şekilde olursa olsun, bugün Makedonya'da Türkler azınlık statüsündedirler. Türklerin büyük çoğunluğunun yaşadığı yer Üsküp'tür. Makedonya'da yaklaşık 80 bin civarında Türkün yaşadığı söylenmektedir ki bu, genel nüfusun %4'üne tekabül eder. Fakat bu sayı Türkler tarafından kesinlikle reddedilmekte, gerek siyasi partiler, gerekse sivil toplum kuruluşları buna şiddetle karşı çıkmakta ve Makedonya'da Türk nüfusunun 200-250 bin civarında olduğunu iddia etmektedirler.

3) Torbeşler

Bunlar Balkanlar'da yaşayan, tüm Balkan devlet yönetimleri tarafından istismar edilen, ancak kimlikleri hakkında pek fazla kesin bilgi bulunmayan bir topluluktur. Onlar Makedonya'da Torbeş, Sırbistan'da Goran, Bulgaristan'da Pomak olarak bilinmektedir. Torbeşleri Slav kökenli Müslümanlar olarak görmek doğru olur. Makedonya'da yaşayanlar genel olarak Makedonca konuşurlar. Fakat Arnavut ve Türklerle iç içe oldukları için her iki dili de

¹⁰ Musai, a.g.t, s. 36.

¹¹ Hamzaoğlu, Yusuf, *Balkan Türklüğü (Araştırma, İncelemeler, Makedonya, Sırbistan, Hırvatistan)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, ss. 4-5.

kullananlar vardır. Torbeşler genel olarak kendilerini Türklere yakın görürler ve Türk olarak kabul edilmelerini isterler.

Torbeşlerin Arnavut olduklarına dair kabul görmeyen bir görüş de vardır. Buna göre göre, bu topraklar Osmanlı yönetiminden önce Sırp yönetimi tarafından yönetilirken onlar Slavlaştırılmış, fakat Osmanlı'nın gelmesiyle birlikte Müslüman oldukları halde dillerini değiştirmemişlerdir.¹²

Makedon devleti tarafından yürütülen demografik politikalar çerçevesinde Torbeşler, Makedon nüfusu içinde gösterilerek büyük bir haksızlığa maruz kalmaktadırlar. Resmen Makedon nüfusuna dâhil edildikleri için sayılarının ne kadar olduğu bilinmemektedir. Kendi ifadelerine göre Makedonya genelinde 100-150 bin civarında Torbeş vardır.¹³

Torbeşlerin etnik-kimliği konusunda net bilgiler bulunmadığı için, konu etrafında birtakım tartışmalar yaşanmaktadır. Devlet nezdinde bunlar "İslâmlaştırılmış Makedonlar" olarak kabul edilmektedirler. Torbeşlere etnik kimlikleri sorulduğunda üç farklı cevap almak mümkündür. Başka bir ifadeyle Torbeşlere kendilerini nasıl tanımladıkları sorulduğunda karşımıza üç tip tanımlama ya da yaklaşım çıkmaktadır:

1- Bunların bir kısmı kendilerini Türk olarak görür ve onun dışında bir kimlik kabul etmezler.¹⁴

2- Etnik kimlikleri konusunda hiçbir şey söylemeyen Torbeşler de bulunmaktadır. Bunlar farklı kimliklerinin farkında olduklarından dolayı daha çok dini öne çıkararak Müslüman kimliğiyle tanınmak istemektedirler.¹⁵

3- Torbeşler arasında Makedon etnik kimliğini kabul etmiş olanlar da vardır. Hatta bunlar, Makedon kimliğini açıklamaktan çekinen Torbeşlere eleştiriler yöneltmektedirler. Bu grup, devlet tarafından desteklenmekte ve devlet yardımlarıyla Makedon-Müslüman kimlik propagandası yapmaktadırlar. Bu grubun gerçekleştirdiği birçok faaliyet vardır. Bu bağlamda, kurdukları "Makedon Müslüman Dernekleri Birliği"ni de anmamız gerekir. Bu dernekler eski Yugoslavya komünist döneminde olduğu gibi, bugün de Torbeşlere bazen bir tavsiye, bazen de bir zorunluluk olarak Makedon kimliğini empoze etmektedir.¹⁶

¹² Komisyon, *İslâm i Muslimani u Bosna i Hercegovini*, Editör: Abdurrahman Hukiç, Sarajevo 1977, s.34.

¹³ Musai, a.g.t, s.37.

¹⁴ Hamzaoğlu, a.g.e., s.453-454 (dipnot 12).

¹⁵ Musai, a.g.t., s.38.

¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Makedonci Muslimani, *Kulturno Naučni Manifestacii na Makedoncite Muslimani*, Skopje 1984.

c) Sosyo-Ekonomik Yapısı

Sosyal yapı, çeşitli kurumların ve toplumsal grupların fonksiyonel biçimde bir araya gelmesinden oluşur. Temel toplumsal kurumların ne olduğu konusu sosyologlar arasında fazla tartışmaya neden olmamıştır. Siyaset, ekonomi, aile, eğitim, hukuk ve din şeklinde genel hatlarıyla sıralanabilecek bu kurumlar, toplumun uyumlu bir şekilde hayatiyetini sürdürebilmesi için belirli fonksiyonlar icra ederler.¹⁷ Toplumların belirli dönemlerinde yukarıda belirttiğimiz kurumların bazıları daha ön plana çıkabilmekte ve o toplum içinde daha etkin rol oynamaktadırlar. Yani bu sosyal kurumların toplumlar üzerindeki etkileri, toplumdan topluma ve dönemden döneme farklılık arz eder. Örneğin günümüz modern dünyasında özellikle ekonominin daha önemli bir rol oynadığını, buna karşın daha önceki çağlarda dinin konumunun daha merkezde olduğunu söylemek mümkündür.¹⁸

Üsküp'ün tarihî geçmişi incelendiği zaman, farklı dönemlerde arz ettiği önemin yanı sıra, savaşların ve doğal afetlerin yol açtığı yıkım ve talihsizliklerle dolu bir şehir olduğu görülür. 1912 yılından 1963 yılına kadarki dönem, gerek ekonomik, gerekse farklı alanlarda Üsküp halkı için sefalet içinde geçen bir dönem olarak bilinmektedir. Özellikle burada yaşayan Müslüman halka yönelik yapılan zulümleri tarih kaydetmiştir. Sırp ve Makedonların ortaklaşa yürüttüğü baskılar ve insanlık dışı uygulamalar sonucunda on binlerce Müslüman vatandaş buradan göç etmek zorunda kalmıştır. Göç edenlerin malına, mülküne devlet tarafından el konulmuştur. Bu süreçle ilgili olarak belirtilmesi gereken bir husus da, kamulaştırma adı altında yapılan bu zulümlerle, vatanını terk etmeye zorlanan halka, Üsküp'teki mal ve mülklerine karşılık para aldıklarına dair senetler imzalatılmış, böylece herhangi bir hak talep etme imkânı ellerinden alınmıştır.¹⁹

1963 yılında Üsküp'te meydana gelen büyük depremin ardından dünyanın gözü buraya çevrilmiş, şehrin yeniden yapılması için büyük yardımlar yapılmıştır. Depremden sonra hızlı bir şekilde yeniden yapılanmaya başlayan şehir, sürekli büyüyerek yeni bir görünüme sahip olmuştur. Bugün şehir Vardar nehrinin iki yakasında kurulmuş durumdadır. Bir yandan tüm tarihî mirasın barındırıldığı, genelde dar sokakların ve eski evlerin bulunduğu, nüfusun büyük çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu eski Üsküp, diğer yandan da Avrupa şehri izlenimi yaratan yeni Üsküp'le

¹⁷ Bilgin, Vejdî, *Fakih ve Toplum*, İz Yayınları, İstanbul 2003, s.21.

¹⁸ Bilgin, a.g.e., s.21.

¹⁹ Bu dönemle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Emiroğlu, Hüseyin, "Soğuk Savaş Sonrası Balkanlar'da Şiddetin Kaynağı: Tarihsel Argümanlardan Konjonktürel Gelişmeler", *Hikmet Dergisi*, Sayı:7, Gostivar 2006, ss. 43-73.

karşımıza iki farklı şehir çıkmaktadır. Deprem sonrası Üsküp'ün yeniden yapılanması esnasında ortaya çıkan gelir dağılımındaki eşitsizliği, Müslümanlara yönelik yapılan ekonomik haksızlıkların da bir göstergesi olarak kabul etmek mümkündür. Gerek devlet kademelerinde görev almak bakımından, gerekse sosyal haklardan yararlanma açısından Müslümanlar sürekli olarak mağdur edilmişlerdir. Bu durum, bugün değişen konjonktürel şartlardan dolayı nispeten olumlu görülse de, Müslümanların durumunun iyi olduğu söylenemez. 1991 yılında Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanan Makedonya Cumhuriyeti'nin ekonomik durumuna genel olarak bakılacak olursa, daha bağımsızlığının ilk yıllarında, Yugoslavya'dan ayrılan devletler içinde en fakiri olduğu görülür. Makedonya, himaye edilmiş pazarlardan ve merkezi yönetimden aktarılması gereken ödeneklerden mahrum edilmiştir.²⁰

Makedonya'nın nüfus ve coğrafyasının verdiği izlenimin tersine, uzmanlaşmış bir ekonomiye değil, oldukça çeşitlenmiş bir ekonomiye sahip olduğu görülür. Makedonya çeşitli üretim tesislerine, değişik doğal kaynaklara, oldukça gelişmiş altyapı ile desteklenmiş bir iş gücüne sahiptir. Ülkede tarım oldukça gelişmiştir. Makedonya adeta Avrupa'nın sebze ve meyve ambarı gibidir. Ülkenin elektrik enerjisi, linyitin yanı sıra İncekarasu Irmağı üzerindeki santrallerden sağlanmaktadır. Kurşun, krom, çinko gibi madenlerle beraber, Üsküp çevresinden çıkarılan kömür, demir-çelik sanayiinin gelişmesine önemli katkı sağlamaktadır.

Ancak yine de Dünya Bankası'nın tanımlarına göre Makedonya aşağı-orta millî gelir seviyesinde yer alan bir ülkedir. Ülkenin bir yandan denize açılımı olmaması, diğer yandan da ekonomisinin dışa bağımlılığı, Makedonya'nın küresel ekonomideki gelişmelere büyük ölçüde bağlantılı bir şekilde hareket etmesine yol açmaktadır. Bu durumun olumlu yanları olduğu kadar, olumsuz sonuçları da olmuş ve Makedonya özellikle son 10 yıl içerisinde büyük ölçüde dış kaynaklı ekonomik krizlere sıklıkla maruz kalmıştır.²¹

II. Dîni ve Etnik Kimlik Merkezli Davranış Biçimleri

“Kimlik” genel anlamda, güvenlik ve istikrar durumlarını ifade etmek için kullanılmış bir terimdir.²² Kimlik, olumlu yaklaşım ile muhtemelen bütün günlük olaylara karşı kararlı olmaktır. İnançlar ve idealler gibi, yan değerleri belirleyen ve entegre eden değerler

²⁰ Neziri, a.g.t., s.120

²¹ Makedonya'nın ekonomik yapısı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Somuncuoğlu, Tuğrul, *Makedonya Ülke Profili*, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara 2006, s.3.

²² Taştan, *Kimlik ve Din*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 1996, s. 13.

üzerine kurulmuştur. Daha doğrusu kimliği; “insanı diğer rollerini terk ettikten sonra biricik özü olarak kuşatan şey” olarak tanımlamak mümkündür.²³

Kimlik, “öteki” ile ve “öteki”ne karşı etkileşim yoluyla şekillenen sosyal bir olgu ve dinamik bir süreç olarak görülür.²⁴ Kimlik, zamanın ve mekânın kendine özgü şartlarına bağlı olarak şekillenen bir konsepttir.²⁵ Bundan dolayıdır ki, dinî kimlik, etnik kimlik, kültürel kimlik, grup kimliği vb. gibi kimlik türlerinden söz edilmektedir. Modern ve gelişmiş toplumlara kıyasla nispeten daha kapalı olan geleneksel toplumlarda, bireysel kimlik duygusunun ya hiç olmadığı ya da çok zayıf olduğu gözlemlenmektedir.²⁶ Geleneksel toplumlarda kolektif, etnik, kabile veya aileye ilişkin kimlik duyguları gelişmekte ve bireyler, kendilerini ait oldukları gruba ve bu gruptaki rollerine göre tanımlamaktadırlar.²⁷

Biz burada Üsküp Müslümanlarının dinî ve etnik kimlikleri üzerinde kısaca bilgi verecek, dinî ve etnik kimliklerine bağlı olarak geliştirdikleri davranışları üzerinde durmaya çalışacağız.

Komünist rejimin çöküşüne kadar geçen süreci değerlendirdiğimizde, diğer Balkan devletlerinde olduğu gibi, genelde Makedonya’da, özelde de Üsküp’te yaşayan Müslüman toplulukların, etnik farklılıklarına rağmen, din birliğinden dolayı birbirleriyle bütünleştiklerini ve kolektif bir kimliğe sahip olduklarını görmekteyiz. Hatta din, Boşnaklar, Hırvatlar, Torbeşler vb. toplulukların etnik kimliklerinin belirleyicisi olmuştur. Meselâ Boşnakları Sırpardan, Torbeşleri Makedonlardan, Pomakları Bulgarlardan ayıran, din faktörüdür.

Üsküp’teki Müslümanlar tarafından din bir “üst kimlik” olarak kabul edilmiş, bu da aralarında birliğin sağlanmasına yardımcı olmuştur. Dolayısıyla, farklı etnik kökene sahip Müslüman topluluklar, ortak kültür ve değerler geliştirmişlerdir. Buna rağmen, aşağıda da değineceğimiz üzere, geçmişte olduğu gibi, komünist rejim sonrası dönemde de, her etnik grup, kendi kültür ve değerlerini yaşamış ve bunları yaşatmaya çalışmıştır. Şunu da ifade etmek gerekir ki, bölge Müslümanlarının hem dinî hem de millî kültürlerini canlı tutmalarında, İslam dininin millet kavramına ve milliyetçiliğe yaklaşımının önemli katkısı olmuştur.

²³ Hans Mol’dan nakleden, Taştan, a.g.e.,s. 12.

²⁴ İnaç, Hüsamettin, *Türkiye’nin Kimlik Problemleri*, Adres Yayınları, Ankara 2005, s. 15.

²⁵ İnaç, a.g.e., s. 19.

²⁶ Bilgin, Nuri, *Sosyal Bilimlerin Kavşagında Kimlik Sorunu*, Ege Yayınları, İzmir 1994, s. 68.

²⁷ Bilgin, a.g.e., s.68.

İslâmiyet'in özü ve milliyet duygusu, aynı realitenin iki yüzü gibidir ve birbirinden ayrı olarak düşünülmesi mümkün değildir. İslâmiyetteki birlik inancı, hürriyetseverlik değer hükmüne imkân vermesi bakımından da, milli hudutlar içinde hür yaşama ve bunun mücadelesini teşvik etme karakteri ile milliyetçiliğe hizmet etmektedir.²⁸ Bundan dolayı, buradaki topluluklar, etnik kimlik ve kültürlerine her dönemde sahip çıkıp yaşatmalarına rağmen, diğer Müslüman etnik gruplarla herhangi bir kimlik sorunu veya tartışması yaşamamışlardır.

a) Kültürel Canlanma

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, birbirleriyle yakın ilişkiler içinde olan farklı etnik kimliğe sahip Müslüman topluluklar, kendi milli kültürlerini yaşamaya çalışmakla birlikte, gerek çevre, gerekse başka bazı faktörlerden dolayı, ortak kültürel davranış biçimleri de geliştirmişlerdir. Kültürel alanın kapsadığı her türlü etkinliğin, birlikte ve iç içe yaşamaktan kaynaklanan etkileşimden payını aldığını söyleyebiliriz. Bu yüzden, tüm etnik grupların kültürel formlarının, geleneksel yapılarından kısmen ya da tamamen farklı bir şekle büründüğünü gözlemek mümkündür.

Fakat Makedonya'nın demokratikleşme sürecine girmesiyle birlikte komünizm döneminde oluşturulmuş kültürel davranışlarda veya etkinliklerde kırılmalar yaşanmaya başlanmıştır. Farklı kültür derneklerinin kurulması ve bunların etnik kökene dayalı aktiviteleri, kültürel canlanmayı da beraberinde getirmiştir. Komünist rejimin hâkim olduğu dönemle kıyaslanacak olursa, 1991-2000 yılları arasında gerçekleştirilen kültürel faaliyetlerde ve kurumsal yapılanmalarda, nispeten bir iyileşme kaydedilmişse de, esasen kültürel açıdan olumlu sayılabilecek gelişmeler 2001 krizi olarak bilinen iç savaşın sona ermesiyle birlikte yaşanmıştır. Bu savaş sonucunda azınlıklar daha fazla hak ve özgürlük elde etmişlerdir.

Makedonya Cumhuriyeti, ulusal radyo ve televizyon kanallarına sahiptir. Kültürel kurumların çoğu Üsküp'tedir. 2001 yılından sonra Arnavutçanın, Makedonya'nın ikinci resmî dili olarak kabul edilmesiyle birlikte, Arnavut dil ve kültürünün geliştirilmesine yönelik olarak, devlet daha fazla ödenek ayırmaya başlamıştır. Fakat kültürel faaliyetlerin büyük bölümü, sivil toplum kuruluşları tarafından finanse edilmekte ve gerçekleştirilmektedir. Bu durum, diğer azınlık grupları için de geçerlidir. Onlar da nüfusları oranında devlet imkânlarından yararlanmaktadırlar. Bu çerçevede teşekkül etmiş çok sayıda Türk sivil toplum kuruluşu da kültürel faaliyetlerde

²⁸ Kurtkan, Amiran, *Türk Milletinin Manevi Değerleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1977, s. 61.

bulunmaktadırlar. Mart 2003 yılında Türk Derneklerinin ortak bir çatı altında toplanmasını sağlayan bir oluşum ile “MATÜSİTEB” (Makedonya Türk Sivil Toplum Teşkilatları Birliği) kurulmuştur.

Makedonya uluslararası kültürel arenada Struga şiir festivali, Balkan Festivali ve Goran Stefanovski oyunları ile yerini almış durumdadır. Bu organizasyonlara Türkiye’den de gruplar katılmaktadır.

Gerek Arnavut, gerekse Türk toplulukların yanı sıra, diğer Müslüman toplulukların da eğitim hakkı ile ilgili sıkıntılardan dolayı, eğitim alanında birtakım kadro sorunları yaşanmaktadır. Bunun zamanla aşılacağını ümit ediyoruz.

Makedonya Müslümanları arasında canlanmaya başlamış olan kültürel yapılanmanın, yeni genç kadroların yetişmesiyle yakın bir gelecekte daha da gelişmesi beklenmektedir.

b) Etnik-Siyasî Yapılanma

Üsküp’te yaşayan Müslümanların kimlikleri konusunu incelediğimizde, farklı etnik kimliğe sahip olan toplulukların, özellikle komünizm döneminde, kendilerini dinî kimlikleriyle ifade ettiklerini belirtmiştik. Üsküp’te dinî kimlik bir “üst kimlik” olarak kabul görmüş ve toplumsal bütünlüğü sağlayıcı bir rol oynamıştır. İslâm dinine göre hiçbir kültürel fenomen bir başka fenomenle çatışma içinde olmamalıdır. Bu yüzden dinin, milliyetçiliğin yerini alamayacağı gibi, milliyetçiliğin de dinin yerini alması söz konusu değildir.²⁹

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı gibi, Üsküp’te yaşayan farklı etnik Müslüman grupların, dine, milliyete göre başat bir konum vererek (ama milliyetin önemini reddetmeden) muazzam bir denge oluşturduklarını görmekteyiz. İkinci Dünya Savaşından sonra Balkanlar’da ortaya çıkan sorunlar ve özellikle milli devlet kurma çabaları tartışılırken, Üsküp veya genelde Makedonya Müslümanlarının böyle bir gündeminin olmaması, birlik ve beraberliklerini korumalarında etkili bir faktör olmuştur.

Günümüz politik arenası birbirine zıt iki sürecin paralel olarak gelişmesinin şaşkınlık ve tereddüdünü yaşamaktadır: Bir yandan ulus-üstü kimliklerin inşasını kaçınılmaz kılan bölgesel blokların oluşması, bu oluşumların ideolojisi olarak küreselleşme ve bu ideolojiye meşruiyet kazandıran çok kültürlülük söylemi; öte yandan yerelleşme, geleneğin ve etnik kimliklerin yeniden icadı süreci. Bu bağlamda, kişiler kendilerini her iki sürecin sonunda kendi öz

²⁹ Kraja, Hafız Ali, *A Duhet Feja*, Furkan Yayınları, Üsküp 1999, s. 7.

kimliklerinden ve kültürel kimlik referanslarından uzaklaşma tehdidi ve farklılıklarla yüzleşme zorunluluğunda buldular.³⁰

1989'dan itibaren başlayan büyük değişim sürecine kadar, Makedonya'nın da bir parçası olduğu tüm eski Yugoslavya'da yegâne yetkili siyasî parti, Yugoslavya Komünist Birliği partisi idi. Tek partili sistemde Makedonya'da yaşayan Müslüman toplulukların, gerek Slav kökenli topluluklar tarafından yönetilen partinin engellemelerinden, gerekse dinî birtakım hassasiyetlerinden dolayı, siyasete uzak durdukları görülür. Çünkü komünist partisine üyelik için ateist olma şartı vardı. Nitekim Arnavut, Türk veya diğer Müslüman topluluklara mensup olup da siyasete girmiş olan kişiler, Müslüman halk tarafından "dinî kimliklerini yitirmiş kimseler" olarak değerlendirilmişlerdir.

Komşu komünist ülkelerde meydana gelen olağanüstü değişikliklere paralel olarak, Yugoslavya'daki siyasal değişim de hızlı bir şekilde gerçekleşmeye başlamıştır. Yugoslavya federasyonunu oluşturan altı cumhuriyetteki komünist partiler, doğal olarak kendilerini geçmişin başarısızlıklarından kurtarma çabasıyla isimlerini değiştirirken, II. Dünya Savaşından beri ilk kez, komünist olmayan, ağırlıklı olarak ulusçu ve rakip konumda olan partilerden gelen ve gittikçe artan bir muhalefetle karşı karşıya geldiler.³¹ Bu süreçte Makedonya'da Arnavutlar Demokratik Refah Partisini (PPD), Türkler ise Türk Demokrat Birliği adında bir parti kurdular. Demokrat Refah Partisi (PPD) 15 Nisan 1990 yılında Nevzat Halili tarafından kurulmuştur. Türk Demokrat Birliği ise 1 Temmuz 1990 yılında Erdoğan Saraç başkanlığında kurulmuştur. Bu son partinin ismi, 27 Hazirandaki 2. Olağanüstü Kurultayda Türk Demokrat Partisine (TDP) dönüştürülmüştür. 1990 yılında serbest seçimlerin yapılmasına izin verilmesinden sonra, yapılan ilk seçimlerde ulusalcı partiler tüm Yugoslavya topraklarında komünist partileri gölgede bırakmışlardır. 1991 yılında Federal Yugoslavya'nın parçalanmasıyla kurulan Makedonya Cumhuriyetinde, Makedonlarla bölgede yaşayan Arnavutlar arasında eskiden beri süren milliyetçi ayrışmaların ve hatta şovenist tutumların sebebiyet verebileceği etnik gruplar arası çatışmaların yaşanmamasının bir nedeni, diğer etnik gruplara da açıkça örgütlenmelerine izin veren siyasal yumuşamanın mevcudiyeti idi.³²

1991 yılından itibaren demokratik düzenin benimsenmesiyle, uzun süre dillendirilmeyen milliyetçiliğin ve milliyetçi söylemlerin

³⁰ İnaç, a.g.e., s. 15. Ayrıca bkz. Güngör, Erol, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006, ss. 78-86.

³¹ Bkz. Neziri, a.g.t., s. 57.

³² Neziri, a.g.t., s.57.

arttığı bir sürece girilmiştir. Milliyetçi duyguların körüklenmesiyle Müslüman topluluklardan farklı etnik kökene sahip olanlar arasında da birtakım sorunların ortaya çıktığını gözlemlemek mümkündür. Fakat bu sorunların motifi daha çok siyasidir. Müslüman topluluklar, özellikle de Arnavutlar ve Türkler arasında ekonomik, sosyal ve kültürel hayatta gördüğümüz yakınlığı ve işbirliğini, siyasal hayatta partiler düzeyinde de görmek mümkün olmamıştır. Aralarındaki kopukluğun, diyalog ve işbirliği eksikliğinin nedenleri sorulunca ise, her iki taraf birbirlerini suçlamaktadırlar.

1990'lı yıllardan itibaren Makedonya'da yaşayan Müslümanlarda gerek siyasî, gerekse başka nedenlerden dolayı milliyetçilik eğiliminin sınırlı da olsa arttığı gözlemlenir. Fakat Üsküp'te ve genel olarak Makedonya'da yaşayan Müslümanların milliyetçiliğinden söz ederken kastettiğimiz şey, ırkçılığa dayanan milliyetçilik değildir. Burada milliyetçilik bir hak talep etme, kültürel ve ekonomik refaha kavuşma arzusu, okuma hakkının talebi olarak dillendirilmektedir. İrkçi milliyetçilik ve kendi milletini üstün görme fenomenini, ancak bu toplulukların sınırlı sayıdaki birtakım politikacı ve bilim adamlarının tartışmalarında görebilmekteyiz. Her topluluk kendi milli kimliğine bağlı olup onunla övünse de, bunu başka topluluklara karşı bir üstünlük aracı olarak kullanmaz. Hatta milli kimlikle övünmek yanlış bir tavır olarak telakki edilmiştir. Ancak, her ne kadar Müslüman topluluklar arasında bir milliyetçilik kavgası olmasa da, asırlar boyu var olagelen Makedon-Arnavut milliyetçiliği ve bu iki topluluk arasındaki düşmanlık bu süreçte körüklenmiş, 2001-2002 yılında uç noktaya ulaşarak silahlı mücadeleye kadar varmıştır. Savaşın sonra bir uzlaşma yaşanmakla birlikte, etnik kökenli tartışmalar siyasî platformda hâlâ devam etmektedir.

c) Gündelik Hayattaki İlişkiler

Daha önce de belirtildiği gibi, Üsküp, gerek dinî, gerekse millî yapısı itibariyle farklılıkların oluşturduğu bir yapıya sahiptir. Farklı dine mensup olanların varlığıyla birlikte, buradaki dinî yaşayışın, Ortodoks Hıristiyan ve Müslümanlar tarafından şekillendirildiği ve milletlerin farklılaşmasının özellikle bu iki din üzerinden gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Müslüman topluluğu oluşturan başlıca milletler; nüfus çokluğuna göre Arnavutlar, Türkler, Torbeşler, Boşnaklar ve Çingeneler biçiminde sıralanmaktadır. Farklı etnik ve dinî grupların mevcudiyeti, bu topraklar üzerinde yaşayanlar arasındaki ilişkiler açısından da bir karmaşıklığa yol açmıştır. Genel olarak Balkanlar'da, Osmanlı dönemi dışında, ilişkiler sürekli bir çatışma ve çekişme içinde gerçekleşmiştir. Günümüzde ekonomi, bu toplulukların davranışlarının ve ilişkilerinin temelinde yer almakta ve ilişkilere yön vermektedir. Artık modern dönemde, topluluklar gelir düzeylerine göre "üst sınıf", "orta sınıf" ve "alt sınıf" olarak tasnif

edilmektedir.³³ Üsküp'te yaşayan topluluklar arasındaki ilişkileri iki şekilde ele almak mümkündür:

- a) Müslümanların gayrimüslimlerle olan ilişkileri,
- b) Müslüman toplulukların kendi aralarındaki ilişkiler.

Gayrimüslimlerle Müslümanlar arasındaki ilişkilerin, daha ziyade gayrimüslimlerin Müslümanlara bakışıyla şekillendiğini söyleyebiliriz. İki topluluk da genelde birbirlerine hoş bakmamalarına rağmen, çıkarları doğrultusunda iyi ilişkiler içinde yaşam sürdürmeye çalışmaktadırlar. Daha yaşlı jenerasyon, özellikle komünizm döneminde gördükleri eziyetlerden sindikleri için devletle ve devlet adamlarıyla münasebetlerden çekinir ve mümkünse hiçbir kurumla muhatap olmamaya çalışırlar. Müslüman olmayanlara karşı bakış, onlarla olan ticaret, komşuluk vb. ilişkilerde de farklılık arz eder. Bu tür bir ilişki içinde olanlar için, genelde “onlardan da iyi olanlar, hile yapmayan, sözünün eri olanlar var” şeklinde yorumlar yapılmakta ve bunlara daha ılımlı yaklaşılmaktadır. Fakat kırsalda veya şehrin kenar mahallelerinde yaşayanlar, gayrimüslimlere karşı hem daha toleranssız, hem de daha güvensizdirler.

Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında evlilik söz konusu değildir. İstisnaî olarak böyle bir evlilik gerçekleşse bile, çiftler her iki taraftan da dışlanır. 2001 yılında vuku bulan savaştan sonra komşuluk ilişkileri içinde olanlar, birbirlerine karşı daha soğuk ve güvensiz bakmaya başlamış, ilişkiler bozulmuştur. Fakat buna rağmen, birlikte yaşama zorunluluğu yüzünden, taraflar ortamı yumuşatmaya ve ilişkileri normalleştirmeye çalışmışlardır.

Müslüman gruplar arası ilişkiler, tarihî bağlar ve dinî aidiyetler sebebiyle çok iyi ve olumludur. Dinin bütünleştirici özelliğini bu topluluklar arasında görmek mümkündür. Fakat buna rağmen özellikle son dönemlerde artan milliyetçi şuurun bu ilişkilerde çözümlere yol açtığını gözlemlemekteyiz. Ticarî, kültürel ve dinî yaşamla ilgili münasebetlerde bazı ufak tefek ayrışmalar gözlemlense de, Müslüman toplulukların genelde birbirine kenetlenmiş ve kardeşçe ilişkiler içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Bunun en büyük delili, dinî-sosyal organizasyonlar esnasında tarafların birbirlerine karşı sergilemiş oldukları iyi niyet ve yardımlaşmaya dayalı tutumlardır. Bu davranışların en son örneğini Bosna, Kosova ve Makedonya savaşlarında hiçbir milliyet ayrımı yapmadan birbirlerine karşı uzattıkları yardım ve şefkat elinde görmek mümkündür.

Aralarındaki ilişkiler ve birbirine karşı olan bağlılıkları, bu derece olumlu görünse de, Türk-Arnavut milletleri dışında,

³³ Bottomore, T. B., *Toplumbilim* (Çev. Ünsal Oskay), Der Yayınları, İstanbul Trs., s.216

Müslüman toplulukların birbirlerinden kız alıp vermeleri istisnâ bir durum arz etmektedir. Dinen bir sakınca görmeseler de, kültürel olarak buna karşı çıkmaktadırlar. Özellikle Boşnaklar ve Çingenelele evlilikler yok denecek kadar azdır. Çünkü bu iki topluluk daha muhafazakâr bir yapıya sahiptir ve kendi kültürlerinin yozlaşmasından korkmaktadırlar. Her ne kadar bazı Türk aileleri kendi kültürlerini koruma dürtüsü ve asimile olma endişesiyle diğer milletlerle evliliklere karşı çıksa da, birbiriyle en fazla kaynaşma ve en fazla kız alıp verme durumu, Arnavutlarla Türkler arasında gerçekleşmiştir. Her iki topluluk arasında yaşanmakta olan bu iç içelik ve yakınlaşma durumu, günümüzde dünyanda hızlı bir şekilde seyreden çözülme sürecine ve etnik ayrışmalara büyük ölçüde engel olmaktadır.

1990'lı yıllara kadar Üsküp'te bir kimlik probleminden söz edilmemektedir. Aynı dinî birlik tarafından temsil edilmeleri, hangi dinî kuruma (cami, vakıf, Kur'an kursu, medrese vb.) ya da etnik gruba mensup olursa olsunlar, din görevlileri arasında bir ayırım yapılmaması, onları ortak olarak sahiplenme duygusu, Müslüman halkların iç içeliğinin ve kardeşçe yaşama arzusunun açık göstergesidir. Bu, aynı zamanda İslâm dininin Üsküp'teki Müslüman toplulukları mükemmel biçimde kaynaştırıp, din birliği etrafında toplamayı başardığının ifadesidir. Dinî duyguların hâlâ güçlü olmasının, topluluklar arasında birbirine yabancılaşma duygusunun gelişmesine önemli bir engel oluşturduğunu, toplulukların birbirine karşı hoşgörülü ve saygılı davranmalarında etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, dinî kimlik bilinci hâlâ ön planda görünse de, 1990'lı yıllardan sonra hızlı bir şekilde yükselen milliyetçiliğin etkisiyle, bu topluluklar arasında önceden söz konusu olmayan birtakım söylemlerin ve tutumların ortaya çıkmaya başladığı da bir gerçektir.³⁴

Sonuç

Üsküp'te yaşayan Müslüman topluluklar ile diğer dinlere mensup olanlar arasındaki ilişkilerin, özellikle savaştan sonra pek iyi olduğu söylenemez. Fakat bir arada yaşama zorunluluğu onların en azından ortak çıkarlar üzerinde uzlaşmalarını kaçınılmaz kılmıştır. Gayrimüslimlerle Müslümanlar arasındaki ilişki, istisnaları olmakla birlikte, genel olarak çıkara dayalıdır. Müslüman topluluklar arasındaki ilişkilerde ise, politik olayları dışarıda tutarsak, karşılıklı

³⁴ Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. İdriz, Enes, Üsküp'te Yaşayan Müslüman Toplulukların Değer Dünyası Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2007.

sevgi ve saygı ile yardımlaşma ve dayanışmanın rol oynadığı görülmektedir. Ortak geçmişleri yanında, gerek Eski Komünist Yugoslav, gerekse 1991'den sonra Makedon yönetimi tarafından uğradıkları haksızlıklar, bu toplulukları birbirine yakınlaştırmış, adeta tek vücut haline getirmiştir. Bu süreçte din, Müslümanlar arası ilişkilerde en belirleyici faktör olmuştur.

Dinin Üsküp'te yaşayan Müslüman topluluklar tarafından ortak bir değer olarak kabul gördüğünü, genel olarak toplumsal algılayışların ve yapılanmaların bu çerçevede şekillendiğini söylememiz mümkündür. Komünizm döneminde maruz kalınan baskılara rağmen din ve dinî değerler korunmuş ve bunlara sahip çıkılmıştır. Üsküp'te 1990'lı yıllara kadar dinî hayatın daha çok gelenekten tevarüs eden davranış kalıplarıyla devam ettiğini söylemek mümkündür. Fakat 1990'lı yıllardan itibaren dine yönelik kısıtlamaların ortadan kalkmasıyla birlikte, Müslüman nüfusta dinî bilincin daha da arttığı gözlenir. Dinî bilinç ve dinî pratikler Üsküp Müslümanlarında diğer Balkan ülkelerinde yaşayan Müslümanlara kıyasla daha iyi bir durumda olduğu nispeten söylenebilir. Bunun en önemli etkenlerinden biri de Üsküp'teki din âlimlerinin sayısının her dönemde yüksek olması ve bunların dini öğretmedeki çaba ve mücadeleleridir.

Son dönemlerde Üsküp Müslümanlarında milliyetçiliğin yükselen bir değer olarak yerini almaya başladığı gözlemlenmektedir. Gerçi millî duygular burada yaşayan Müslümanlarda her zaman mevcut olmuştur ve millî kimliği koruma çabaları devam etmiştir. Üsküp Müslümanlarının milliyetçiliği hiçbir dönemde ırkçı bir renk taşımamıştır. Günümüzde de yükselme trendine girmiş olan milliyetçilik, bir hak talep etme milliyetçiliği ile sınırlıdır.

Kaynakça

- Bilgin, Nuri, *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*, Ege Yayınları, İzmir 1994.
- Bilgin, Vejdi, *Fakih ve Toplum*, İz Yayınları, İstanbul 2003.
- Bottomore, T. B., *Toplumbilim* (Çev. Ünsal Oskay), Der Yayınları, İstanbul ts Trs.
- Emiroğlu, Hüseyin, "Soğuk Savaş Sonrası Balkanlar'da Şiddetin Kaynağı: Tarihsel Argümanlardan Konjonktürel Gelişmeler", *Hikmet Dergisi*, Sayı:7, Gostivar 2006.
- Güngör, Erol, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006.
- Halimi, Mehmet, "Toponimet si Deshmi e Autoktonise se Populsise Shqiptare ne Maqedoni", (*Uluslararası Sempozyum Bildirileri içinde*), Shkup 1994.

- Hamzaoğlu, Yusuf, *Balkan Türklüğü (Araştırma, İncelemeler, Makedonya, Sırbistan, Hırvatistan)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Türk Dünyası Edebiyatı, Ankara 2000.
- Hoca, Nazif, *İslâm Ansiklopedisi “Üsküp”* mad., Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, c.XIII, Ankara 1986.
- İdriz, Enes, *Üsküp’te Yaşayan Müslüman Toplulukların Değerler Dünyası Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2007.
- İnaç, Hüsamettin, *Türkiye’nin Kimlik Problemleri*, Adres Yayınları, Ankara 2005.
- Komisyon, *İslâm i Muslimani u Bosna i Hercegovini* Editör: Abdurrahman Hukiç, Saraevo 1977.
- Kraja, Hafız Ali, *A Duhet Feja*, Furkan Yayınları, Üsküp 1999.
- Kurtkan, Amiran, *Türk Milletinin Manevi Değerleri*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1977.
- Makedonci Muslimani, *Kulturno Naučni Manifestacii na Makedoncite Muslimani*, Skopje 1984.
- Makedonija- Brojki i Fakti, *Zavod za statistika na RM.*, Skopje 1996.
- Musai, Musa, *Balkan Müslümanlarında Din-Kimlik Bütünleşmesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.
- Naselenie-spored vitalnite, etniçkite, obrazovanite i ekonomskite bezezi (*Popis na naselenieto, domakinstvata, stanovite i zemjodelskite stopanstva vo R.M.*), 1994 godina, Kniga II. Skopje 1996.
- Neziri, Reyhan, *Kalkandelen ve Civarında Dini Ve Sosyal Hayat* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2002.
- Pirraqu, Muhammed, *“Shqiptarsia e Shkupit sipas Argumenteve Historike”*, (Uluslararası Sempozyum Bildirileri içinde), Shkup 1994.
- Reuter, Jens, *“Shqiptaret ne Jugoslavi”* (Çev. Nestor Nepravishta), Botimpex Yayınları, Tirane 2003.
- Somuncuoğlu, Tuğrul, *Makedonya Ülke Profili*, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara 2006.
- Statovci, Drita, *“Dukurit Etnografike- İdentitet Kombetar i Shqiptareve te Makedonise”*, (Uluslararası Sempozyum Bildirileri içinde), Shkup 1994.
- Taştan, Abdolvahap, *Kimlik ve Din*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 1996.